

JAZYKOVÁ KOMUNIKACE

5. část MONOLOGICKÉ MLUVENÍ

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- **MONOLOG A DIALOG**
- 1. SITUAČNÍ A STRUKTURÁLNÍ DIFERENCIAČNÍ KRITÉRIA
- Pojem monolog – jeden z nejběžnějších pojmů teorie dramatu
- Je však v různých definicích víceznačný
- Společné kritérium všech definicí je jediné – monolog je opakem dialogu
- Pro definici monologu můžeme použít dvě kritéria:
  - Situační kritérium osamělosti mluvčího
  - Strukturální kritérium rozsahu a do sebe uzavřené celistvosti jedné repliky

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- **Situační kritérium osamělosti**
  - Postava musí být na jevišti zcela osamocena, bez přítomnosti jiných subjektů
  - Podle tohoto situačního kritéria není monologem dlouhá zpráva posla přednášená jiným postavám nebo velký proslov v přítomnosti jiných postav
  - Situační kritérium dovoluje jednoznačnou binární klasifikaci **Ano/Ne – postava Je sama/Není sama**

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- **Strukturální kritérium rozsahu a do sebe uzavřené celistvosti**
  - Replika musí tvořit uzavřenou celistvou tematickou výpověď a musí mít větší rozsah
  - Podle tohoto kritéria je např. zpráva posla nebo proslov postavy monologem
  - Na otázku, zda je naplněno kritérium rozsahu a uzavřenosti nelze odpovědět jednoznačně Ano/Ne. Lze odpovědět slovy Více nebo Méně – není zde tedy binární klasifikace a odpověď není jednoznačná

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- 2. MONOLOG VERSUS MONOLOGICHNOST, DIALOG VERSUS DIALOGICHNOST
- Rozlišení podle situačního kritéria – vede k jednoznačným pojmům MONOLOG a DIALOG.
- Typovou škálu, která vzniká při uplatnění strukturálního kritéria, označíme jako více či méně MONOLOGICHNOSTI nebo DIALOGICHNOSTI.
- Při analýze lze tedy definovat:
  - Dialogický (dialogový) monolog
  - Monologický (monologový) dialog

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- Kritérium monologična (větší rozsah a do sebe uzavřená celistvost) je vágní, nevede k přesnější analýze a není objasněna souvislost se situačním kritériem (osamělost).
- Jan Mukařovský: dialog spočívá vždy na polaritě nebo napětí mezi dvěma (či více) subjekty, které způsobuje „sebe-pronikání a sebe-uvolňování několika, nejméně však dvou kontextů“. (citace Mukařovský viz následující snímek)

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- Jan Mukařovský (Dialog a monolog):
- „Protože u dialogu existuje více než jeden účastník, existuje zde také několikanásobný kontext: promluvy každé z postav, ačkoli se střídají s promluvami druhé postavy (resp. jiných postav), vytvářejí určitou jednotu smyslu. Protože kontexty, které se v dialogu tímto způsobem vzájemně prolínají, jsou rozdílné, často stojí dokonce proti sobě, dochází na přechodech jednotlivých replik k ostrým sémantickým (obsahovým) změnám směru. Čím je rozhovor živější, čím jsou jednotlivé repliky kratší, tím zřetelnější je toto vzájemné střetávání kontextů; vzniká tak vlastní sémantický efekt, pro který stylistika vytvořila dokonce termín – stichomytie.“

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- Ze situačního kritéria – tj. účasti jednoho mluvčího nebo několika mluvčích – vytvořeno kritérium strukturální →
  - Dialog = sémantické změny směru mezi replikami, tendence ke krátkosti replik
  - Monolog – jednotný sémantický směr, tendence k délce replik
  - Binární protiklad monolog x dialog rozkládá Mukařovský do škály „vyhraněný monologický charakter“ a „vyhraněný dialogický charakter“ – odpovídá to škále „monologičnost“ versus „dialogičnost“, resp. „monologično“ versus „dialogično“

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- Čím častější a radikálnější sémantické změny směru v jedné pasáži textu – tím silnější dialogický charakter
- Mukařovský neztotožňuje pojem postavy a subjektu – prokazuje, že i v promluvě jedné postavy se může prostupovat a oddělovat několik kontextů
  - Mluvčí monologu může sám sebe oslovovat „ty“, a tak může uvnitř monologu nacházet protiklad stanovisek („kontextů“), např. protiklad duše a těla, srdce a rozumu, povinnosti a náklonnosti atd.
  - Takový monolog získává dialogický charakter
  - Naopak v dialogu zcela souznějících postav se objevuje silný monologický charakter

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- 3. MONOLOGIZACE DIALOGU
- „Dialogický dialog“ (tj. dialog se silně vyhraněnou dialogickou tendencí) – nerušená dvou- či vícecestná komunikace mezi dvěma či více postavami
  - Postavy mají navzájem vztah polarity a napětí
  - Ve svých replikách neustále berou ohled na sebe navzájem (tj. poslouchají se a reagují na sebe)
  - Na základě principiální rovnosti se mohou kdykoli přerušit - vzniká kvantitativně vyvážený vztah jejich replik
- K monologizaci tohoto dialogu mohou přispět některé příčiny →→→→

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- Narušená komunikace – mezi partnery dialogu neexistuje žádný nebo jen silně narušený komunikační kanál
  - Jsou fyzicky nebo psychicky neschopni spolu komunikovat
  - Užívají silně odlišný kód (jazyk) komunikace
  - Jejich referenční kontexty jsou tak odlišné, že neexistuje žádný konsensus (viz moderní dramatika)
- Zrušení napětí mezi postavami – ideální konsensus mezi nimi
  - Nedochází k žádným sémantickým proměnám směru – vzniká monolog s rozdělenými úlohami (viz následující snímek)

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- Cizinec: V tomto okamžiku se lidé ve světnici mlčky usmívají...
Stařec: Jsou klidní... Dnes ho nečekají...
Cizinec: Usmívají se, nehýbou se... ale podívej, otec má prst na ústech...
Stařec: Ukazuje na dítě, které usnulo matce na srdci...
Cizinec: Matka se neodvažuje zvednout oči, protože se bojí, že by mohla dítě probudit z dřímoty...
Stařec: Už nepracují... Panuje hluboké ticho.
- *Maurice Maeterlinck: Interiér*

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- Existuje zde jediný kontext
- Mluví dvě postavy, ale repliky by bylo možno přiřadit opačně a také hranice replik by bylo možno posunout – a nic by se nezměnilo

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- Další prostředek vedoucí k monologizaci dialogu – repliky bez vzájemného vztahu.
  - Mluvčí se vůbec neberou na vědomí, resp. berou se na vědomí jen velmi málo
  - Každý mluví o něčem jiném
  - Vznikají vlastně dva monology plynoucí vedle sebe (Thomas Bernhard)
- Porušení podmínky rovnosti (jedna postava „se zmocní slova“) – opět vede k monologizaci, protože kontext dominantní postavy kvantitativně a kvalitativně převáží ostatní kontexty

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- Tato situace nastává např. ve veřejném projevu, kdy jedna postava pronáší proslov, ostatní mají naslouchat (Shakespeare *Julius Caesar*, III, 2 – oba pohřební projevy)

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- 4. DIALOGIZACE MONOLOGU
- Spočívá v tom, že identita mluvčího a posluchače (podle situačního kritéria jedna postava) je zrušena
- Objevuje se protiklad mluvčího a osloveného – dochází k protikladu sémantických kontextů
- Možné způsoby dialogizace:
- Apostrofa – oslovení nějakého božstva, objektu, imaginární bytosti (technika užívaná v řecké tragédii)
  - Oslovená bytost sice neodpovídá, ale i tak vznikají sémantické proměny směru (mluvčí reakce oslovené bytosti imaginativně předstírá)

Monologické mluvení

MONOLOG A DIALOG

- Vnitřní dialog – mluvčí se rozštěpí na dva či více subjektů, které si vzájemně protířečí
- Obracení se k publiku
- Situační kritérium monologu zůstává zachováno (mluvčí se neobrací k žádnému protějšku na jevišti jako v předchozích příkladech)
- Mluvčí opouští vnitřní komunikační systém a obrací se *ad spectatores* (na publikum)
- Vzniká epicky zprostředkující komunikační systém
- K dialogizaci dochází i v případě, že publikum nereaguje (potleskem, smíchem, voláním atp.)

Monologické mluvení

MONOLOG

- **MONOLOG**
- Typologický rastr pro různé historické formy monologu – doplňuje první typovou škálu, která nevyplývá ze stupně dialogizace monologu (viz předchozí snímky) →→→

Monologické mluvení

MONOLOG

- 1. KONVENCE VERSUS MOTIVACE
- Monolog je založen na konvenci – na nepsané dohodě autora a recipienta, že dramatická postava mluví sama se sebou.
- V realitě – vyskytuje se také samomluva, je však omezena na krátká zvolání apod.
  - Každá delší samomluva je v realitě chápána jako zvláštní až patologický jev.
- Monolog má v dramatickém textu své oprávnění v tom, že dokáže naplnit určité funkce, které jsou pro průběh dramatického textu výhodné.

Monologické mluvení

MONOLOG

- Tyto funkce nahrazují ty prostředky, které jsou v narativním textu realizovány zprostředkujícím komunikačním systémem (např. vypravěčem).
- Monolog zprostředkuje často ve zhuštěné podobě
  - informace o prehistorii děje,
  - komentáře, které usnadňují pochopení zápletky,
  - vnitřní vědomí postav (co si myslí a neříkají v dialogu s jinými postavami),
  - překlenutí mezi scénami, aby nevzniklo prázdné jeviště,
  - reflexivní monolog, který zpomaluje temporytmus, aby došlo k potřebné retardaci děje atp.

Monologické mluvení

MONOLOG

- Konvenci monologu odmítá naturalismus – Ibsen např. píše:
„Formu jsem pojednal pečlivě a toto dílo jsem dokončil, aniž jsem si musel vypomoci jedním jediným monologem, ba dokonce jednou jedinou replikou ‚stranou‘“.
- V naturalismu bývá monolog užíván jako
  - stručné spontánní zvolání nebo výkřik
  - samomluva patologického jedince
  - mluvení v extrémní únavě, polospánku apod.

Monologické mluvení

MONOLOG

- Strindberg píše v předmluvě ke *Slečně Julii*:
„Monolog byl (dnes) našimi realisty zavržen jako nepravděpodobný. Ale když ho motivuji, stává se věrohodným, a já ho proto mohu výhodně použít. Je přece pravděpodobné, že řečník chodí sám po svém pokoji a hlasitě si předčítá svůj projev, stejně jako že herec nahlas memoruje svou roli, služka mluví s kočkou, matka žertuje se svým dítětem, stará panna žvatlá se svým papouškem, spáč mluví ze spaní.“

Monologické mluvení

MONOLOG

- Monolog jako konvence a monolog motivovaný jsou dvě kategoriálně odlišné struktury.
- MONOLOG JAKO KONVENCE je součástí sekundárních kódů, které upravují komunikaci mezi autorem a recipientem ve vnějším komunikačním systému .

Monologické mluvení

MONOLOG

MOTIVOVANÝ MONOLOG má základ v komunikativních podmínkách vnitřního komunikačního systému. *Při motivovaném monologu má postava vždy nějaký důvod, proč mluví monologicky.*

Motivovaný monolog získává ve vnějším komunikačním systému (pro diváka) charakter náznaku – postava mluvící v motivovaném monologu je z nějakých příčin zřejmě neschopná dialogu nebo k němu není ochotná.

Monologické mluvení

MONOLOG

- Protiklad mezi konvenčním a motivovaným monologem není absolutní – existují přechodné formy (např. u Shakespeara aj.)
  - Hamlet říká monology což je technický prostředek k odhalení jeho vědomí, ale zároveň to (formou motivovaného monologu) odráží jeho izolovanost, jeho problematickou individualitu a sklon k introspekci.

Monologické mluvení

MONOLOG

- 2. DISPOZICE VERSUS SPONTANEITA
- Monolog s jasnou dispozicí
  - Racionální odstup
  - Obsahová a formální uzavřenost a celistvost
  - Podoba „připraveného“ proslovu
  - 1. monolog Dona Rodriga v *Cidovi* (I, 7) – šest stancí, jasná stavba, symetrické členění...
  - Vyváženost formy stojí přitom v protikladu k psychickému rozpoložení postavy (Rodrigo je v dané situaci krajně rozrušen)

Monologické mluvení

MONOLOG

- **Monolog s asociativní a kumulační stavbou**
  - Naléhavá současnost cítění, myšlení a mluvení
  - Monolog Vojcka (viz následující snímek)
  - Vojcek je vydán všanc své přirozenosti, chybí mu odpovědnost, je blízký šílenství...
  - Monolog nemá metrické členění
  - Hypotaktické (podřadné) větné konstrukce
  - Chybí logicky členěné argumenty – místo toho asociativně řazená větná torza
  - Emfatické opakování

Monologické mluvení

MONOLOG

- VOJCEK:
Dál! Dál! Ztichni, hudbo! (*Vrhne se na zem.*) Ha, cože, co říkáte? Hlasitěji, hlasitěji! Bodni, ubodej tu čubku? – Bodni, ubodej tu – prašivou čubku! – Mám? Musím? A tady to slyším taky, říká to i vítr? Pořád to slyším, pořád: ubodej, ubodej !

Monologické mluvení

MONOLOG

- 3. AKČNÍ VERSUS NEAKČNÍ MONOLOGY
- Funkční typologie monologů
  - Kritérium = vztah mezi mluvením a jednáním → akční a neakční monology
- Akční monolog
  - V mluvení se uskutečňuje jednání jako změna situace
  - Mluvčí je většinou konfrontován s několika možnostmi jednání a rozhoduje se mezi nimi
  - Oba citované monology (*Cid* a *Vojcek*) jsou akční monology – hrdinové se rozhodují, co mají udělat

Monologické mluvení

MONOLOG

- **Neakční monolog**
  - Informační – divák je s jednáním teprve seznamován
  - Komentující – odráží se v nich už známé jednání
  - Na rozdíl od akčních monologů se zde přímo neuskutečňuje se v nich jednání, které by proměnilo situaci
  - U obou typů – epické komunikační struktury
- V praxi se vyskytují kombinace obou typů – v jednotlivých částech monologu se střídají akční i neakční momenty

Monologické mluvení

PROMLUVA STRANOU

- **PROMLUVA STRANOU**
- Nemusí to být vždy monolog, ani monologické mluvení, ale v mnoha bodech se monologu dotýká
- 1. MONOLOGICKÁ PROMLUVA STRANOU:
KONVENCE VERSUS MOTIVACE
- Příklad – Calderón *Dáma skřítek* (viz další snímek)
  - Don Luis ztratí chránítka ruky ze svého meče – reflexe v promluvě stranou

Monologické mluvení

PROMLUVA STRANOU

- DON MANUEL
- To není nedostatek odvahy,
- jen chyba štěstí a náhody.
- Běž a přines si jiný meč.
-
- DON LUIS
- Jsi statečný, jsi ušlechtilý. –
- (*Stranou*) Osude, co mám teď udělat
- v tak strašlivé tísní?
- Neboť když mi vezme čest,
- daruje mi, jako ten kdo zvítězil, život.
- Musím najít záminku,
- pravdivou či falešnou, abych si vážně
- promyslel, jakou cestu
- si zvolím v těchto pochybnostech.

Monologické mluvení

PROMLUVA STRANOU

- Tato promluva není směřována k žádnému protějšku (charakter monologu), ale Luis není na scéně sám (charakter dialogu)
- Promluva stranou = silně konvenční charakter, odporuje reálným danostem (psychologická nereálnost, ignorace toho, že Don manuel by usel promluvu slyšet)
- Tento typ = konvenční promluva stranou (příbuznost s konvenčním monologem – viz)
- Bezprostředně se zde zobrazuje vnitřní vědomí postavy („vnitřní hlas“)

Monologické mluvení

PROMLUVA STRANOU

- Motivovaná promluva stranou – analogie k motivovanému monologu (viz)
- Jde většinou o krátké zvolání, které je i v rámci realistické konvence věrohodné

Monologické mluvení

PROMLUVA STRANOU

- 2. PROMLUVA STRANOU AD SPECTATORES
- Monologická promluva stranou může být dialogizována obrácením se *ad spectatores* (k divákům)
  - Prolamuje se tím vnitřní komunikační systém směrem k divákovi, vzniká zprostředkující komunikační systém
  - Vyskytuje se často v komedii

Monologické mluvení

PROMLUVA STRANOU

- 3. DIALOGICKÁ PROMLUVA STRANOU
- Nepatří do kontextu monologu a monologického mluvení – představuje však zvláštní formu mluvení dialogického
- Společný rys s monologickou promluvou stranou a monologickou promluvou stranou ad spectatores: na základě konvence ji slyší publikum, ale postavy ji neslyší
- Akusticko-fyzikální nepravděpodobnost takové situace lze jevištně mírnit seskupením postav aj.